

Олександр РЕЄНТ, Богдан ЯНИШИН

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ НАУКОВОГО ПОШУКУ

Авторами проаналізована наукова спадщина сучасних українських дослідників, які займаються вивчення різних аспектів Першої світової війни. Охарактеризовані найбільш популярні напрями дослідження, а також окреслені теми, що потребують майбутніх наукових розробок.

Ключові слова: Перша світова війна, українська історіографія, українське питання, біженство, військовий полон.

Перша світова війна стала своєрідним вододілом у розвитку людства: вона підсумувала «довге» ХІХ ст. і водночас значною мірою визначила основні вектори розвитку світу впродовж наступних десятиліть. Симптоматично, що майже 110 років після її початку знову заговорили про загрозу світового протистояння, у можливість якого ще донедавна ніхто не вірив, а українські землі, як і сто років тому, опинилися в епіцентрі світових подій. Згадані обставини помітно актуалізували для українських інтелектуалів і громадськості, загалом, переосмислення досвіду першого в історії людства воєнного протистояння, котре для їх західних колег мало здебільшого лише ювілейний резонанс та історіографічний інтерес. У підсумку, протягом останніх тридцяти років з'явилася значна за обсягом різнопланова наукова література (монографії, статті, дисертаційні дослідження, збірники документів, рецензії), в якій українські дослідники намагалися стереоскопічно переосмислити феномен Першої світової війни. Ця розлога література, створена за період української незалежності (1991–2023 рр.), складає важливий етап наукового осмислення військових подій столітньої давності та потребує історіографічного підсумування.

У працях сучасних українських істориків, котрі займаються проблематикою Великої війни, постає ціла низка питань, які можна умовно звести до кількох дослідницьких напрямів: орієнтаційного, економічного, соціального, політичного, воєнного полону, зовнішньополітичного, історії легіону Українських січових стрільців (далі – УСС) та перебігу бойових операцій, біженства і

громадських організацій, російської окупації Галичини й Буковини, регіоналістики, «культури війни»¹.

Як і в попередній радянський період, чимало уваги автори приділяють розкриттю цілей, що їх ставили перед собою учасники конфлікту, щоправда концептуально не змінюючи зроблених раніше висновків та практично не вводячи в обіг нових документів. На відміну від представника української радянської історіографії І.Теодоровича², який п'ятдесят років тому вперше розглянув німецькі плани стосовно українських земель в усій їх неоднозначності та еволюції, сучасні дослідники аналізують головним чином лише пангерманську складову, без зазначення відмінностей від проектів ліберальної течії німецького політикуму. Традиційно наголошується на прагненні Німеччини перетворити українські землі на свою «колонію», а також повторюється зроблений ще в попередній історіографічний період висновок про те, що німецька експансія розпочалася задовго до війни через економічні важелі впливу – сільськогосподарську колонізацію, капіталовкладення тощо³.

Значно детальніше на сучасному етапі розвитку історіографії зазначеної проблеми дослідники аналізують австро-угорські плани щодо українських земель. Австрійські ідеї «Серединної Європи» (нім. «Mitteleuropa») розглянув С.Троян, виокремивши, зокрема, серед їхніх творців представників німецьких національних прагнень та прихильників католицько-консервативних ідей, які сприймали ці плани як результат «католицького культурного руху» та «визначну державну місію Австрії»⁴.

У новітніх дослідженнях австрійської політики стосовно українського питання даного періоду переконливо показано намагання віденського уряду активізувати український національний рух напередодні війни в австрофільському напрямі. С.Попик, зокрема, зазначає, що «епоха Штюрґка» була сприятливою як для цього, так і для справи реалізації ідеї коронного краю. Австрійський міністр-президент був чи не єдиним в урядовій еліті габсбурзької монархії, хто дійсно планував після закінчення

---

¹ Реєнт О., Янишин Б. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. 3-37.

² Теодорович И. М. Разработка правительством Германии программы завоеваний на Востоке в 1914-1915 гг. *Первая мировая война. 1914-1918*. Москва, 1968. С. 108-120.

³ Ветров І. Україна в експансіоністських планах Німеччини під час першої світової війни. *Перша світова війна і слов'янські народи*. Київ, 1998. С. 41-48.

⁴ Троян С. Австрійські ідеї «Міттельєвропи» напередодні та під час першої світової війни: культурно історичний вимір. *Перша світова війна і слов'янські народи*. Київ, 1998. С. 12-17.

війни запровадження у Східній Галичині національної автономії⁵. Проект української автономії у частині Галичини підтримали й угорські урядові кола. Однак остаточно створення українського коронного краю залежало від способу вирішення польського питання. Лише через невдалий перебіг воєнних дій, складну внутрішньо– й зовнішньополітичну ситуацію та під тиском Берліна австрійський уряд змушений був у 1916 р. прийняти німецьку концепцію розв'язання польської проблеми та відмовився від ідеї української автономії⁶.

Український фактор у політиці Берліна й Відня під час Першої світової війни підсумував у своїй монографії київський дослідник О. Кураєв⁷. На основі аналізу, головним чином німецьких документів, автор стверджує про відсутність у цієї країни конкретних планів щодо українського питання до початку конфлікту. Формування власного політичного курсу щодо цього чинника Берлін розпочав у другій декаді серпня 1914 р. у контексті можливого українського повстання в тилу російських військ за взірцем революції 1905–1907 рр. Своєю чергою, ідею українського державотворення від самого початку війни вища влада Австро-Угорщини відкидала, розглядаючи її винятково в контексті політики обіцянок (у цьому зв'язку в уряді не знайшла підтримки концепція реорганізації Цислейтанії, запропонована бароном Андріаном, яка передбачала створення провінції Рутенія).

Українські історики більш одностайні щодо планів і мотивації дій російського уряду стосовно українських земель у Першій світовій війні. Успішний розвиток українського національного руху в Галичині та Буковині, поширення громадсько-політичних зв'язків із Наддніпрянщиною дедалі виразніше перетворювалися на серйозну загрозу для імперських інтересів Росії. Тож знищення бази українського відродження в Галичині, на думку сучасних дослідників, було однією з основних причин вступу цієї країни у війну⁸.

---

⁵ Попик С. Українці в Австрії 1914–1918: Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. Київ; Чернівці, 1999. С. 107.

⁶ Трофимович В. Український і польський чинники в політиці Австро-Угорщини у 1914 році. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». 2015. Вип. 24. С. 144–152.

⁷ Кураєв О. О. Українська проблема у політиці Берліна й Відня у Першій світовій війні (1914–1918). Київ, 2006. 247 с.; *Його ж*. Політика Центральних держав щодо українського чинника у Першій світовій війні. *Київська старовина*. 2006. №1. С. 73–87; *Idem*. Український чинник у системі політичних інтересів Австро-Угорщини і Німеччини (1843–1914). *Український історичний журнал*. 2006. № 1. С. 43–61.

⁸ Ярмчук В. Я. Державотворчий процес у Західній Україні та перша світова війна. *Перша світова війна і слов'янські народи*. С. 90–96.

Українське питання, унаслідок зацікавлення ним європейських урядів, стало, як вважає М. Литвин, «об'єктом міжнародної політики»⁹. На нашу думку, таким воно не переставало бути фактично впродовж усього XIX ст. Адже, як ще в 1934 р. влучно зауважував із цього приводу польський публіцист Л. Василевський, «уже сам факт, що на українській етнографічній території влада належала двом державам, мав міжнародне значення і породжував можливість, якщо не потребу, використання української справи у цілях закордонної політики»¹⁰. Із початком війни і значною мірою під її впливом це питання актуалізувалося й поступово стало суб'єктом у системі дипломатичних відносин того часу, що підтвердила участь українських делегацій у мирних конференціях, налагодження двосторонніх дипломатичних відносин та підписання Брестського мирного договору. Ці питання й сьогодні перебувають у полі зору істориків. Г. Стрельський наголошує, що саме акт від 9 лютого 1918 р. «засвідчив міжнародне визнання України як незалежної держави, проголосив вигідний для неї мир без анексії і контрибуцій, визначив її західні кордони»¹¹.

Серед монографічних публікацій останніх років виділяється спільна праця В. Солдатенка та В. Головченка, в якій автори підсумували проблему «українського питання» в роки Першої світової війни¹². Формування позицій політичних партій у воєнні роки проаналізовано у студіях В. Зорик та А. Зорик¹³. О. Морушко у низці статей та дисертаційному дослідженні розглянула військовий аспект діяльності польських партій¹⁴. Сучасну історіографію про сутність і зміст «українського питання» напередодні Першої світової війни стисло підсумував А. Лозинський¹⁵.

---

⁹ Литвин М. Український та польський істеблшменти у період «Великої війни» і національно-демократичних революцій (1914-1918). *Історіографічні дослідження в Україні*. Вип.13: У 2 ч.: Україна Польща: історія і сучасність: 36. наук. праць і спогадів пам'яті П. Калениченка (1923-1983). 2003. Ч. 1. С. 157.

¹⁰ Wasilewski L. *Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe*. Warszawa, 1934. С. 43.

¹¹ Стрельський Г. Брестський мир 9 лютого 1918 р.: триумф чи трагедія? Аналіз мемуарних джерел. *Перша світова війна і слов'янські народи*. С. 69-76.

¹² Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни. Київ: Парламентське вид-во, 2009. 448 с.

¹³ Зорик А. С. Политические партии России и Украины в годы Первой мировой войны (1914 февраль 1917). Харків: Основа, 2002. 256 с.; Зорик В. А., Зорик А. С. Політичні партії України та Росії в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.). Харків: ХДУХТ, 2011. 216 с.

¹⁴ Морушко О. О. Військовий аспект діяльності польських партій Королівства Польського і Галичини напередодні та на початку першої світової війни: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2009.

¹⁵ Лозинський А. Сучасна історіографія про сутність і зміст «українського питання» напередодні Першої світової війни. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія Історія. 2016. № 38. С. 150-165.

Однією з найпопулярніших тем у сучасній українській історіографії Першої світової війни став аналіз різних політичних орієнтацій еліти українського суспільства протягом 1914–1918 рр., що частково пояснюється доступністю джерел та наявністю значної літератури з цього питання¹⁶. Однак політичні течії того часу розглядаються здебільшого у суто українському аспекті, без порівняння з аналогічними процесами, які паралельно відбувалися в інших центральноєвропейських суспільствах, що могло б стати основою для суджень про своєрідність чи типовість власне української ситуації, певною мірою пояснити невдачі революції 1917–1921 рр. Зрештою, серед тих політичних «орієнтацій» української еліти часів Великої війни, що їх виокремлюють сучасні дослідники, доволі глибоко проаналізовано лише діяльність Союзу визволення України¹⁷ (далі – СВУ) та частково Головної (згодом – Загальної) української ради (далі – ГУР/ЗУР)¹⁸. Так, різним аспектам взаємодії СВУ із західноукраїнськими політичними, громадськими та культурними інституціями присвячено дисертаційне дослідження С. Адамовича¹⁹. Автор слушно зауважив, що «активна робота СВУ на засіданнях ЗУР, реалізація спільних проєктів, виражена позиція в конфліктах керівництва ради та опозиційних груп свідчили про вагомий вплив емігрантів з Наддніпрянщини на суспільно-політичні процеси у західноукраїнських землях у 1915-1916 рр.»²⁰. Однак,

---

¹⁶ Литвин М. Український та польський істеблшменти у період «Великої війни» і національно-демократичних революцій (1914–1918); Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914–1920). Київ: Альтернативи, 2003. 488 с.; Горбань Ю. А., Шпаченко В. П. Український політичний вибір в контексті першої світової війни. *Перша світова війна і слов'янські народи*. С. 48-51; Андрусишин Б. Україна в роки першої світової війни. *Ibidem*. С. 17-23; Рєнт О. П. Світова війна і загострення суспільної кризи в Україні. *Ibidem*. С. 7-12; Сарбей В. Національне відродження України. Київ: Альтернативи, 1999. С. 299-300.

¹⁷ Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. Львів, 2000. 344 с.; Корольов Б. І., І. С. Михальський. Союз визволення України (1914–1918): До історії створення та діяльності. Луганськ: Вид-во Луганського ін-ту, 1996. 44 с.

¹⁸ Попик С. Українці в Австрії 1914–1918: Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 236 с.; Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918): Автореф. дис..... канд. іст. наук. Львів, 1997; Добржанський О. Українські депутати австрійського парламенту та місцевих сеймів у роки Першої світової війни. *Перша світова війна і слов'янські народи*. С. 42-46; Заполівський В. М. Буковина у роки Першої світової війни (воєнні дії та їх вплив на населення): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 2001; *Idem*. Буковина у останній війні Австро-Угорщини: 1914-1918. Чернівці, 2003.

¹⁹ Адамович С. Українсько-турецьке військове співробітництво в роки Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка*: Серія «Історія». 2002. Вип. 2. С. 114-118; *Idem*. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 2003.

²⁰ *Ibidem*. С. 14.

додаткової аргументації потребує ствердження ним «невисокого рівня професіоналізму» галицьких політиків того часу.

Натомість, на сьогодні доволі схематично та фрагментарно показано позицію українських політичних груп у Російській імперії²¹. Трапляються навіть різні оцінки політичної позиції провідних громадсько-політичних сил на початку війни. Так, Б. Андрусишин розглядає статтю тогочасного українського громадського діяча С. Петлюри *Війна і українці* як декларацію «проросійської позиції» Товариства українських поступовців²², хоч насправді останнє зайняло нейтральне становище й доволі критично поставилося до згаданої публікації.

У сучасній українській історичній науці спостерігається справжній бум у галузі дослідження різних соціальних аспектів Першої світової війни в Україні. Це, безперечно, викликано кардинальною зміною умов історіографічного процесу на початку 1990-х рр. Дослідники, ознайомившись з основними векторами студіювань даної проблематики європейськими істориками, активно сприйняли парадигму соціальної історії та мікроісторії, які основний наголос роблять, власне, на вивченні проблем людини (національних, соціальних, ментальних тощо) у Великій війні, звертаючи значно меншу увагу на макропроцеси, бойові дії, міжнародні відносини. Такий підхід обіцяє стати особливо продуктивним для дослідження історії українських земель воєнного періоду, оскільки, унаслідок того, що вони опинилися в епіцентрі подій, суспільні процеси тут характеризувалися значною різновекторністю, динамізмом і певною своєрідністю.

Однією з основних тем у цьому контексті у працях сучасних авторів стала проблема біженців. Дослідники намагаються комплексно підійти до вивчення цієї групи воєнного соціуму, зокрема, певним чином структурувати, з'ясувати фактори, які призвели до появи такого феномену, визначити приблизну чисельність та динаміку, географічне розміщення, особливості національного й соціального складу²³. О. Сердюк, розглядаючи біженство на українських землях, що входили до складу Російської імперії, слушно зауважив вплив публікацій у тогочасній пресі про

---

²¹ Машкін О. М. Легітимістський рух на Східній Наддніпрянщині в лютому жовтні 1917 р.: нариси української радянської історіографії. *Проблеми історії України XIX початку XX ст.* 2002. Вип. 4. С. 220-256.

²² Андрусишин Б. Україна в роки першої світової війни. С.17-18.

²³ Лазанська Т. І. Становище біженців України в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2009. Вип. 16. С. 196-240.

«німецьку кровожерність» на масову свідомість населення²⁴. За такого інформаційного нагнітання ситуації проблема переміщених осіб уже з самого початку війни мала своєрідне психологічне підґрунтя. До цього також додалася природна реакція людей на наближення театру бойових дій, зокрема артилерійські обстріли, руйнівна сила яких та вплив на невідготовлену свідомість були дуже великими.

Біженство – це не тільки наслідок паніки, спроба втекти від жахів війни, це також і примусова депортація. Тотальність Першої світової війни проявлялася, зокрема, у тому, що при відступі військ територію плановано перетворювали на пустку. Це означало виселення людей, вивезення або знищення продовольчих запасів, матеріальних і духовних цінностей. Тих, хто підпав під подібні заходи, називали «вигнанцями» або «виселенцями», і умовно виокремлювали у спеціальну групу біженців. Відповідний наказ у червні 1915 р. віддало російське військово командування²⁵. Відтак значна частка виселенців була саме серед біженців із Галичини, а також прифронтових українських губерній Російської імперії. Лише величезні видатки з державної скарбниці та небезпека заселення німецькими колоністами знелюднених територій загальмували депортаційну акцію.

Одну з найбільших груп виселенців становили німецькі колоністи, яких унаслідок широко розгорнутої боротьби з так званим «німецьким засиллям» примусово переселили у віддалені закутки Російської імперії. С. Шевченко²⁶, Т. Лазанська²⁷, І. Татаринів²⁸ та В. Адамовський²⁹, ґрунтовно проаналізувавши перебіг цієї кампанії на українських землях, яскраво проілюстрували анархію та свавілля з боку місцевої влади під час проведення депортаційних акцій. Згадані автори справедливо зазначили, що ліквідаційні закони, які мали мобілізувати дух народу, покращити матеріальне становище солдатів, окрім шкоди нічого не дали ані суспільству, ані уряду. Подібне дослідження стосовно єврейського

---

²⁴ Сердюк О. В. Біженство в Україні під час першої світової війни. *Ibidem*. Вип. 4. С. 111-132.

²⁵ *Ibidem*. С. 114-115.

²⁶ Шевченко С. І. Становище німців на Єлисаветградщині у 1915–1917 роках. *Вопросы германской истории*: Сб. научных статей. Днепропетровск, 2000. С. 122-126.

²⁷ Лазанська Т. І. Німці-виселенці українських губерній у роки першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2009. Вип. 16. С. 84-110.

²⁸ Татаринів І. Німецьке населення Бессарабії напередодні та в роки Першої світової війни. *Етнічна історія народів Європи*. 2013. Вип. 41. С. 74-79.

²⁹ Адамовський В. І. Депортації населення України за національними ознаками в роки Першої світової війни. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка*. Історичні науки. 2016. Вип. 9. С. 219-232.

населення на території Російської імперії під час Першої світової війни здійснила Л. Білоус³⁰. В свою чергу, вплив депортаційних акцій на зміни в етнічному складі населення південноукраїнського регіону у роки Першої світової війни дослідив Ф. Турченко³¹.

Л. Жванко на основі значного масиву досліджень попередників, а також широкого кола джерельних матеріалів підбила певний підсумок вивченню проблем біженства в імперії Романових³². Інша харківська дослідниця – Т. Лихачова – у низці статей, результатом яких стала дисертаційна праця, вивчила долю польських біженців у Росії в 1914–1917 рр.³³ Загалом, обидві авторки наголошують на неузгодженості дій владних органів Російської імперії щодо біженців, неповороткості бюрократичного апарату, недостатньому фінансуванні, однак відзначають, що, попри численні вади, державі все ж удалося за сприяння громадських і національних організацій провести велику роботу з допомоги біженцям. Таким чином, можемо говорити про формування у Харкові певного осередку вивчення проблем біженства періоду війни та революції.

Західний вектор українського біженства під час Першої світової війни розглянув С. Попик. Швидкий наступ російських військ восени 1914 р. спричинив появу численних біженців із Галичини та Буковини на, власне, австрійських землях. Цивільне населення покидало обжиті місця й перебиралося у центральні та західні регіони габсбурзької монархії, головним чином, унаслідок наближення фронту та зі страху перед російською окупацією. Серед українських біженців в Австрії, як і в Росії, крім добровільних, були й примусові виселенці. Аналогічно до дій російського командування, австро-угорські військово-адміністративні органи зі стратегічних мотивів також проводили депортаційні заходи.

С. Попик детально висвітлив “політику опіки” австрійського уряду щодо біженців, визнаючи її виправданою й ефективною. Вона полягала, насамперед, у створенні спеціальних таборів, в яких ці люди забезпечувалися всім необхідним для більш-менш нормального життя³⁴. Слід також зауважити, що табори служили

---

³⁰ Білоус Л. В. Депортація єврейського населення на території Російської імперії під час Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2011. № 2. С. 65-79.

³¹ Турченко Г. Ф. Зміни в етнічному складі населення південноукраїнського регіону у роки Першої світової війни. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 43. С. 202-207.

³² Жванко Л. М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914–1918 рр.). Харків : ХНАМГ, 2009. 360 с. ; *Idem*. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.), Харків: Віровець А.П. «Апостроф», 2012. 568 с.

³³ Лихачова Т. М. Польські біженці в Росії (серпень 1914 – листопад 1917 р.): Автореф. дис... канд. іст. наук. Харків, 2010.

³⁴ Попик С. Українці в Австрії 1914–1918: Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. С. 75.

місцями концентрації робочої сили, яку використовували на різноманітних роботах. Водночас, С. Попик наголошує на жаклих умовах табору Талергоф, в якому опинилися інтерновані галицькі українці³⁵. Цим виразно продемонстровано подвійність стандартів у підході австрійського уряду до різних етнічних груп біженців.

Основною вадою сучасних праць, в яких аналізуються проблеми біженства, безперечно стало те, що автори концентрують свою увагу суто на східному, або ж на західному векторах цього явища. Натомість, доцільно та продуктивно було б провести комплексне дослідження, базоване на використанні компаративістського інструментарію. Уже загальний огляд його можливих ключових напрямів на основі опублікованих праць переконує у значному евристичному потенціалі такої студії. Приміром, порівняння факторів, що призвели до переселення українців як у західному, так і у східному напрямках, свідчить про їх ідентичність. Дуже подібна й структура українських біженців в Австро-Угорській і Російській імперіях, основними групами серед яких були добровільні біженці та виселенці. Особливістю, щоправда, стала наявність більшої частки інтернованих галицьких українців в Австрії, ніж у Росії (тут відповідну групу становили так звані “закладники”). В аспекті цієї проблеми значний пізнавальний інтерес становить порівняння біженського фольклору, щоденного побуту й чисельності українських біженців в Австро-Угорщині та Росії, реконструкція «образу» біженця в баченні різними групами суспільства тощо. Також окремого компаративного дослідження як у хронологічному, так і в географічному вимірах вимагають демографічні зміни в українських землях, зокрема, національної й соціальної структур унаслідок депортацій та біженства. Іноді ці питання висвітлюються в публікаціях останніх років, але здебільшого фрагментарно, без глибоких зіставлень та висновків³⁶.

Біженство й війна, загалом, викликали значне зростання громадської активності в усіх країнах – учасниках конфлікту. Уже від початку бойових дій стало зрозумілим, що самим урядам не впоратися зі складним комплексом соціальних проблем. Відтак постали організації з допомоги біженцям, пораненим воякам, сім’ям

---

³⁵ *Ibidem.* С. 85-98.

³⁶ Низку розвідок причинкового характеру на цю тему опубліковано за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції, яка відбулася в Луцьку 23-26 жовтня 1994 р. (див.: Пясецький В. Волинські біженці у спогадах галичан. Документально-художня проза про першу світову війну. Луцьк, 1994. С. 140-141; Савич Р., Савич З. Біженці Холмської та Волинської губерній 1915 р. *Ibidem.* С. 142-145; Онуфрійчук М. Наше біженство в Росію (спогади моїх батьків). *Ibidem.* С. 146-148).

фронтовиків і т.д.³⁷ Водночас, як слушно зауважив О. Сердюк стосовно Російської імперії, ставлення органів влади до організації допомоги біженцям було суперечливим. З одного боку, діяльність благодійних організацій заохочувалась, оскільки цим демонструвалося своєрідне єднання тилу й армії, солідарність влади з народом, однак, з іншого боку, «правляча бюрократія з підозрою ставилася до посилення впливу громадськості навіть в організаціях, які займалися благодійністю. В усякій справі, а тим більше в такій, що мала етнічні відтінки, влада намагалась утримувати ініціативу та контроль у своїх руках»³⁸. Це твердження, на нашу думку, справедливе не лише щодо російського досвіду, але й стосовно урядів Австро-Угорщини та Німеччини.

Українські історики чимало уваги приділяють діяльності різноманітних громадських організацій із допомоги воякам і населенню загалом під час Першої світової війни, а також благодійності окремих осіб, щоправда, головним чином, у Російській імперії, тоді як західноукраїнські інституції аналогічного типу вивчено значно менше. Проаналізувавши діяльність різноманітних благодійних товариств і комітетів, Ф. Ступак робить висновок, що на початку ХХ ст. в Російській імперії відбувався процес формування згори централізованих добровільних об'єднань, без певної спроектованої моделі, у відповідь на назрілі потреби, які мали відносно тимчасовий характер³⁹. О. Донік, у цілому розглянувши структуру російських громадських благодійних організацій і товариств у роки війни, особливо глибоко дослідив масштаб допомоги військовим та цивільному населенню з боку міських і земських органів самоврядування в Україні – підрозділів Всеросійського земського союзу і Всеросійського союзу міст⁴⁰.

---

³⁷ Донік О. М. Гуманітарна складова діяльності Всеросійського союзу міст в Україні в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2014. Вип. 23. С. 163-173; *Idem.* Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914–1918 рр.). *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2002. Вип. 4. С. 155-182; Сулига І. Г. Південно-західні комітети Всеросійського земського союзу в Україні на початку першої світової війни. *Ibidem.* 2001. Вип. 3. С. 234-239.

³⁸ Сердюк О. В. Біженство в Україні під час першої світової війни. С. 123.

³⁹ Ступак Ф. Я. Благодійна діяльність на початку ХХ ст. *Перша світова війна: історичні долі народів Центрально-Східної Європи.* Чернівці, 2003. С. 153-154; *Idem.* З історії соціальної опіки громадських спілок і органів самоврядування в Україні під час Першої світової війни. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* 2015. Вип. 24. С. 135-144.

⁴⁰ Донік О. М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914–1918). С. 155-182.

Основна дискусія сьогодні ведеться навколо визначення ролі благодійних товариств у загальних обсягах допомоги населенню. Деякі дослідники зазначають, що у справі підтримки біженців «усе взяла на себе держава», а благодійність – «це буквально крихти, мінімальні часточки»⁴¹. Із цим не погоджується О. Сердюк, який вважає, що «допомога громадськості України жертвам війни була не тільки помітною, але в ряді питань навіть величезною»⁴². На нашу думку, до цього питання слід підходити зважено. Як слушно зауважив О. Донік, «досить обмежені власні фінансові можливості провідних добродійних організацій не давали можливості сповна забезпечити розгалужену діяльність своїх комітетів», а тому «уряд змушений був спрямовувати на безперерйне функціонування закладів громадських організацій багатомільйонні суми»⁴³. Тим самим вони потрапляли в певну залежність від владних органів, набуваючи деякою мірою офіційного характеру, що відповідало інтенціям влади. Підсумували феномен благодійності українства в роки війни у своїй монографії Н. Загребельна та І. Коляда⁴⁴.

Суттєву допомогу жертвам війни надавала церква. Напрями діяльності парафіяльних опікунських рад та церковних братств в Україні, їх масштаби детально проаналізувала А. Степаненко. Простеживши динаміку розвитку опікунських рад, авторка зазначила певний спад в їх діяльності впродовж 1916 р., що пояснювалося «загальним послабленням патріотизму і появою антивоєнних настроїв у суспільстві», а також погіршенням матеріального становища населення, за рахунок якого ця благодійна діяльність, власне, і велася⁴⁵. Загалом, історію церкви на українських землях 1914–1918 рр., окрім лише кількох аспектів, майже не висвітлено, а без аналізу цього базового елемента «культури війни», безперечно, не можна розкрити всю гаму суспільних настроїв того часу, зміни в духовному світі людей.

---

⁴¹ Дискуссия, *Россия и Первая мировая война (Материалы международного colloquium)*, Санкт-Петербург (1999), 438.

⁴² Сердюк О. В. Біженство в Україні під час першої світової війни. С. 124-125.

⁴³ Донік О. М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні у роки Першої світової війни (1914–1918). С. 165.

⁴⁴ Загребельна Н., Коляда І. Велика війна: українство і благодійність (1914–1917 рр.). Київ: Ін-т історії України НАН України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2006. С. 193.

⁴⁵ Степаненко А. В. Благотворительность православной церкви в Украине в период первой мировой войны. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Вип. 4. С. 133-154.

Змінились акценти дослідників, які працюють у традиційному напрямі воєнної історії⁴⁶. Вони дедалі більше уваги звертають на соціальні аспекти й наслідки бойових дій, ментальність і мотивацію вчинків солдатів. Проте, досліджень із військово-історичної антропології все ж недостатньо. Зусиллями І. Срібняка⁴⁷, Н. Сидоренко⁴⁸, Т. Мінаєвої⁴⁹, І. Патера⁵⁰ та О. Лейберова⁵¹ на сьогодні добре досліджено історію воєнного полону, а саме культурну діяльність у таборах для військовополонених українців в Австро-Угорщині, Німеччині та Італії, їхній побут, прагнення, духовну еволюцію. Активна популяризаторська робота Є. Сенявської⁵², а також намагання дослідників знайти людське в такому, за визначенням, антигуманному феномені, як війна, зумовили зростання інтересу до проблематики та методики військово-історичної антропології. Водночас, надалі домінує вивчення історії легіону УСС та перебігу бойових дій на українських землях, щоправда, автори мало вносять нового до вже існуючої джерельної та історіографічної бази з даної теми⁵³. Так, новачістністю позначена лише розвідка А. Гречила стосовно впливу УСС на становлення та поширення української військової символіки⁵⁴.

---

⁴⁶ Заповольський В. Вплив Горлицької операції на активізацію бойових дій на фронтах Східної Галичини та Буковини (травень-червень 1915). *Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи. Матеріали міжнародної наукової конференції. Чернівці, 2000.* С. 31-39.

⁴⁷ Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920). Київ: Київський державний лінгвістичний університет, 1999. 296 с.; *Idem.* Культурно-просвітницька і організаційна діяльність СВУ у багатонаціональних таборах царської армії в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1917). *Проблеми історії України XIX початку XX ст.* Вип. 3. С. 198-221; *Idem.* Табір полонених українських старшин у Кассіно (Італія) в 1918–1920 рр. *Перша світова війна і слов'янські народи.* С. 96-100; Вішка О., Карпус З., Срібняк І. Останній шлях УГА: Обставини перебування та культурно-просвітницька діяльність полонених старшин УГА в таборі Тухоля (Польща) у 1920–1922 рр. Київ-Торунь, 1999. С. 46.

⁴⁸ Сидоренко Н. М. Національно-духовне самоствердження. Ч.1: Українська таборова періодика часів Першої світової війни. Київ, 2000. 202 с.

⁴⁹ Мінаєва Т. В. *Особливості адаптації російських військовополонених до умов перебування в таборах в роки Першої світової війни.* Історична панорама, 2013, вип. 16, 18-39.

⁵⁰ Патар І. Г. Галичани на сербському та італійському фронтах і в таборах військовополонених. *З історії західноукраїнських земель.* 2013. Вип. 9. С. 39-60.

⁵¹ Лейберов О. Військовополонені на Ніжинщині в роки Першої світової війни. *Ніжинська старовина: Науковий історико-культурологічний збірник.* 2006. Вип. 2(5). С. 92-97.

⁵² Сенявская Е. С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России. Москва, 1999. 383 с. та ін.

⁵³ Див.: Макарчук С. Українська республіка галичан: Нариси про ЗУНР. Львів, 1997. С. 26-40; Литвин М., Науменко К. Історія галицького стрілецтва. Львів, 1991. 200 с. та ін.

⁵⁴ Гречило А. Перша світова війна та українські національні символи. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2015. Вип. 26. С. 99-106.

Серед сучасних досліджень окремих аспектів передодня війни й періоду Першої світової війни в руслі власне воєнної історії новизною проблематики відзначаються праці В. Сідака⁵⁵, де висвітлюється протиборство австрійських і російських військових розвідок, розглядається їх організаційна структура, оперативно-пошукова діяльність. Також оригінальністю підходів позначено студії П. Усенка на флотську тематику⁵⁶.

В наш час триває вивчення економічних процесів і соціальних відносин в Україні у зазначений часовий відрізок, хоч і менш інтенсивно, ніж у радянській історіографії. Критично проаналізувавши доробок дослідників історії селянства, В. Шевченко дійшов висновку, що у сучасній українській історичній науці фактично відсутні достовірні відомості про реальні масштаби селянського руху впродовж 1914–1917 рр., а відтак це питання «вимагає подальшого дослідження, перш за все за рахунок більш глибокого вивчення матеріалів місцевих архівів»⁵⁷. Загалом, студії з історії економічного розвитку українських земель у роки Першої світової війни не вносять принципових поправок до висновків радянських істориків: традиційно наголошується на зниженні продуктивності праці, дефіциті робочої сили, зростанні інфляції та фінансовій, паливній і продовольчій кризі, незадовільній роботі залізниць, скороченні посівних площ, значних матеріальних втратах у прифронтових районах та зоні бойових дій, що призводило до загальної суспільної кризи в державах-учасницях конфлікту⁵⁸. Водночас, як позитивне явище, відзначимо появу студій над

---

⁵⁵ Сідак В. С. Діяльність спецслужб Австро-Угорщини й Німеччини на українських землях Російської імперії (кінець XIX – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 1997. № 6. С. 45–58; *Idem*. Українські землі кінця XIX – початку XX ст. арена таємної боротьби провідних європейських країн (історико-правовий аналіз діяльності спецслужб). Київ, 1997. 39 с. та ін.

⁵⁶ Усенко П. Г. З історії Великої війни 1914–1918 рр. на Чорному морі. *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 73–88; *Idem*. Дарданелли–Босфор–Одеська затока: шлях чорноморської ескалади Великої війни (1914 р.). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2012. Вип. 20. С. 236–250.

⁵⁷ Шевченко В. М. До питання про кількісну характеристику селянського руху в Україні періоду першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 рр.). *Перша світова війна і слов'янські народи*. С. 66.

⁵⁸ Пивоваров С. В. Нумізматичні матеріали про грошовий обіг Буковини в роки Першої світової війни. *Перша світова війна: історичні долі народів*. С. 82–88; Сердюк Н. З історії економічного розвитку України в роки імперіалістичної війни (липень 1914 – лютий 1917). *Перша світова війна і слов'янські народи*. С. 56–60; Мазур О., Мороховський В. Наслідки війни для села Східної Галичини. *Ibidem*. С. 101–108; Григорчук П., Романюк І. Соціально-економічне становище Поділля в роки першої світової війни. *Ibidem*. С. 67–69; Мазур О. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. Львів, 1997; Бернадський Б. В. Волинь у роки Першої світової війни: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 1999; Толочков І. В. Залізничний транспорт України в умовах Першої світової війни (серпень 1914 – лютий 1917). *Вісник Київського університету: Історія*. Вип. 42. С. 16–18; *Idem*. Залізничний транспорт України в період Першої світової війни (1914–1918 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2001.

життєвим рівнем населення українських земель у роки війни⁵⁹ та особливостями функціонування податкового апарату у тогочасній Російській імперії⁶⁰.

У цілому, сьогодні спостерігається згасання інтересу до вивчення соціальних відносин на макрорівні, натомість, зростає зацікавлення до перебігу соціальних процесів на мікрорівні. О. Мінгазутдінов за матеріалами періодичних видань намагався відтворити основні риси щоденного побуту та громадсько-політичну ситуацію в Києві на початку війни⁶¹. Функціонування видавничого ринку крізь призму цензурної політики російського самодержавства у роки Першої світової війни з'ясовано у праці О. Кирієнко⁶². Соціально-психологічний вплив воєнних подій на дітей проаналізував О. Олієвський⁶³. Н. Нечаєва-Юрійчук у компаративному ключі вивчила вплив війни на психологічний стан українського та польського суспільств⁶⁴. Н. Ротар та В. Милько спробували окреслити загальні тенденції розвитку освіти в Україні у зазначений період, наголосивши на їх детермінованості воєнними потребами⁶⁵. Натомість, на свого дослідника чекає ще ціла низка проблем із життя воєнного соціуму – історія повсякденності, сім'ї, жінки, різноманітних груп робітників, молоді і т.д.

Однією з найважливіших сторін суспільного життя є також міжнаціональні відносини, розвиток яких у 1914–1918 рр. на

---

⁵⁹ Молчанов В. Б. Вплив Першої світової війни на життєвий рівень населення України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2014. Вип. 23. С. 92-102.

⁶⁰ Головко О. М. Місцевий податковий апарат Російської імперії на українських землях у роки Першої світової війни. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2011. № 1 (52). С. 49-59; Годунова Л. В. Імперський податковий апарат у Наддніпрянській Україні напередодні та в роки Першої світової війни: в працях тогочасних дослідників. *Проблеми історії України XIX початку XX ст.* 2014. Вип. 23. С. 103-113.

⁶¹ Мінгазутдінов О. Громадсько-політична обстановка в Києві на початку першої світової війни (на матеріалах періодичної преси). *Перша світова війна і слов'янські народи.* С. 51-56.

⁶² Кирієнко О. Ю. «Українське питання» у діяльності військово-цензурних органів Російської імперії (1914-1917). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2010. Вип. 17. С. 165-170.

⁶³ Олієвський О. Діти під час Першої світової війни: 1914–1918 рр.: соціально-психологічний аспект. *Перша світова війна: історичні долі народів.* С. 297-299; *Idem.* Велика війна: час відчуження і жорстокості. *Питання історії нового та новітнього часу.* 1999. Вип. 6. С. 248-254.

⁶⁴ Нечаєва-Юрійчук Н. Вплив першої світової війни на політичне становище та психологічний стан польського та українського суспільств. *Перша світова війна і слов'янські народи.* С. 178-183.

⁶⁵ Ротар Н. Система вищої жіночої освіти в Україні у роки Першої світової війни. *Перша світова війна: історичні долі народів.* С. 137-140; Милько В. І. Управління навчальними округами України напередодні та в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2014. Вип. 23. С. 77-91.

українських землях вивчено надто фрагментарно й вибірково. Системний підхід вимагає розглядати українське питання не відірвано, а в тісній взаємодії з іншими елементами складної системи, якою можна вважати тогочасне суспільство, у тому числі й у вимірі національних відносин. Дослідники здебільшого аналізували взаємостосунки різних еліт у контексті національної політики імперських урядів, або ж розглядали міжнаціональні відносини загально, на макрорівні. Так, В. Мустеца характеризує Першу світову війну як початок нового етапу в українсько-єврейських відносинах. Незважаючи на спільні риси в долі двох народів – участь у бойових діях з обох сторін, прагнення національної автономії та спільний ворог у вигляді чорносотенства – співпраця впродовж 1914–1916 рр. не вдавалася, і лише після Лютневої революції почали налагоджуватися тісніші взаємини⁶⁶. Водночас, революційні події 1917–1921 рр. призвели до появи нових стереотипів, міфів, відповідно й упереджень, які ще чекають на ґрунтовне дослідження. Проаналізовано також вплив польського фактору на українське питання в Галичині під час світової війни⁶⁷.

З огляду на сказане, на сьогодні доцільно перейти від розгляду міжнаціональних взаємин на рівні еліт до рівня ментальності «простих обивателів», тобто розглянути конкретні риси образу представника певної національності в очах осіб інших націй, які проживали на спільній території. На матеріалах преси, листування, певних фольклорних жанрів, мемуарної літератури можна простежити зміни, еволюцію цих образів під впливом війни.

В останні десятиліття одним із найбільш перспективних напрямів європейської історіографії Першої світової стало дослідження «культури війни». Це нове для української історіографії поняття охоплює широкий спектр різноманітних аспектів духовного життя, що виникли або зазнали трансформацій унаслідок всеохоплюючого впливу війни на буття європейців – освіту, виховання, сімейні відносини, пресу і книгодрукування, релігію, форми колективного та індивідуального побуту, очікування, цінності. «Культура війни» – більш вузьке поняття щодо «культури», однак включає у себе низку традиційних елементів останнього – літературу, мистецтво та ін.⁶⁸

---

⁶⁶ Мустеца В. Вплив першої світової війни на українсько-єврейські відносини 1917–1921 рр. *Перша світова війна: історичні долі народів*. С. 220–229.

⁶⁷ Плекан Ю. В. Вплив польських чинників на українське питання в Галичині: 1914–1915 рр. (політичний аспект). *Перша світова війна і слов'янські народи*. С. 161–165; Трофимович В., Романюк Р. Українсько-польська проблематика в політиці Австро-Угорщини на початку Першої світової війни. *Ibidem*. С. 24–30.

⁶⁸ Бекер Ж-Ж. Новое в изучении истории Первой мировой войны во Франции. *Новая и новейшая история*. 1999. № 2. С. 49–51.

Дослідження цього аспекту історії Першої світової війни насамперед вимагає застосування компаративістського підходу, погляду за межі лише національної перспективи. Як уважає один із провідних європейських фахівців Ж.-Ж. Бекер, вивчення «культури війни» на основі широких міжнародних зіставлень дасть можливість історикам проникнути у саму суть світового конфлікту, дійсно по-новому осмислити війну⁶⁹.

На сьогодні українська історіографія ще не вийшла на рівень системних досліджень у зазначеній новій концептуальній площині, її теоретичного осмислення, а пошуки у цьому напрямі йдуть здебільшого інстинктивно, принагідно, що призводить до фрагментарності та поверховості. Одними з перших у контексті даної проблематики почали працювати літературознавці: чимало доповідей на проведеній у Луцьку у жовтні 1994 р. конференції було присвячено саме питанням літератури, мистецтва, ментальностей, публіцистики, загалом – сприйняття війни її сучасниками (зокрема, через праці літераторів С. Васильченка, О. Кобця, У. Самчука, В. Винниченка)⁷⁰. Образи Першої світової війни в художньо-публіцистичному осмисленні І. Франка дослідив Б. Тихолоз⁷¹. Цікавий компаративістський аналіз образу ворога в публіцистиці Першої світової війни запропонували М. Моклиця⁷² та Н. Нечаєва-Юрійчук⁷³.

Найбільше уваги дослідників сьогодні привернули стрілецькі пісні, поезія та епістолярій рядових учасників бойових дій⁷⁴.

---

⁶⁹ *Ibidem*. С. 50.

⁷⁰ Документально-художня проза про першу світову війну (Матеріали і тези доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції 23-26 жовтня 1994 р.). Луцьк, 1994.

⁷¹ Тихолоз Б. Під знаком Марса: Перша світова війна в художньо-публіцистичному осмисленні Івана Франка. *Вісник Львівського університету*. Серія: Журналістика. 2015. Вип. 40. С. 192-198.

⁷² Моклиця М. Образ ворога в публіцистиці про першу світову війну. *Документально-художня проза про першу світову війну (Матеріали і тези доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції 23-26 жовтня 1994 р.)*. Луцьк, 1994. С. 105-106.

⁷³ Нечаєва-Юрійчук Н. В. Художня література як засіб пропаганди (на прикладі Першої світової війни). *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 2014. Вип. 2. С. 239-247; Нечаєва-Юрійчук Н. В. Використання політичних стереотипів у пропаганді: від Першої світової війни до сучасних подій в Україні. *Ibidem*. 2016. Вип. 3-4. С. 179-192.

⁷⁴ Павловська Г. Стрілецька пісня в контексті військового фольклору часів першої світової війни. *Документально-художня проза про першу світову війну (Матеріали і тези доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції 23-26 жовтня 1994 р.)*. Луцьк, 1994. С. 176-177; Кузьменко О. Стрілецька пісенність: фольклоризм, фольклоризація, фольклорність. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2009; Хобзей Н. У просторах воєнного часу. Про Першу світову війну в записках для «Атласу української мови». *Українська мова в Галичині: історичний вимір*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2011. С. 267-310; Zayarnyuk A. «The War Is as Usual»: World War I Letters to a Galician Village. *Ab Imperio*. 2010. Issue 4. С. 197-224.

Особливо динамічно вивчається відображення подій 1914–1918 рр. в українських співанках-хроніках – важливому джерелі для розуміння солдатської ментальності, аналізу фронтових буднів⁷⁵. Щоправда, наразі відповідні праці більше описові, ніж аналітичні, і відзначаються літературо- й мистецтвознавчою, а не історичною спрямованістю.

Пам'ятки мемуарної літератури як джерело до історії Першої світової війни проаналізували І. Петрій⁷⁶, І. Пасюк⁷⁷ та Г. Папакін⁷⁸. Як слушно зауважили ці автори, тут можна віднайти інформацію, котра не потрапляла в поле зору тогочасної преси, недостатньо повно відображена в офіційній документації. Спомини особливо важливі при написанні праць із військової антропології, «культури війни», яких так не вистачає сучасній українській історіографії. Певним чином цю прогалину намагається заповнити Й. Саєвич, досліджуючи побут військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини й Німеччини періоду Першої світової війни⁷⁹.

Як один із аспектів «культури війни» можна розглядати проблему «спадщини» та історичної пам'яті про неї у сучасному соціумі. Це, насамперед, пам'ятники загиблим, воєнні поховання, місце Першої світової війни в історичному календарі пересічного українського громадянина наших днів. Осмислюючи дану проблему, В. Горбик і Г. Денисенко цілком справедливо зауважили: «На жаль, не лише в науці, а й у суспільній свідомості наших співвітчизників майже повністю стерлася пам'ять про війну»⁸⁰. За радянських часів фактично не проводилося дослідження некрополів

---

⁷⁵ Вишпінська Я. Відображення трагічних подій Першої світової війни в українських співанках-хроніках. *Перша світова війна: історичні долі народів*. С. 280-286; Голик Р. Сльози й кості: Перша світова війна у текстах та уявленнях галицьких селян. *Народознавчі зошити*. 2014. № 3 (117). С. 494-501; Zayarnyuk A. Peasant Activists Reflect on World War I: War Poems by Ukrainian Peasant Soldiers from Habsburg Galicia. *Canadian Slavonic Papers*. 2013. Vol. 55. № 1-2. С. 71-98.

⁷⁶ Петрій І. Облога та здобуття Перемишля російськими військами у 1914-1915 рр. (За матеріалами преси та спогадами сучасників). *Наукові зошити історичного факультету: Львівський національний університет імені Івана Франка*. 2006. Вип. 8. Ч. 1. С. 213-222; *Idem*. Пам'ятки мемуарної літератури як джерело до історії Східної Галичини періоду Першої світової війни: Автореф. дис. ... канд. іст. Наук. Львів, 2010.

⁷⁷ Пасюк І. М. Воєнні дії на Волині 1916-1919 рр. в спогадах Маннергейма та його сучасників. Луцьк : Волинські старожитності, 2011.

⁷⁸ Папакін Г. В. Перша світова війна в рефлексії П.Скоропадського (за матеріалами приватного листування). *Український історичний журнал*. 2013. № 3. С. 80-97.

⁷⁹ Саєвич Й. Й. Українські військовополонені в таборах Німеччини: фінансово-господарська і культурно-освітня діяльність (1914-1918 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: «Держава та армія»*. № 571. С. 244-250; *Idem*. Військовополонені українці в таборах Австро-Угорщини і Німеччини в період Першої світової війни: вишкіл та організація побуту: Автореф. дис. ... канд. іст. Наук. Львів, 2007.

⁸⁰ Горбик В. О., Денисенко Г. Г. *Воєнна історія України в пам'ятках*. Київ, 2003. С. 63-64.

періоду Великої війни, тоді як поховання Другої світової привертала значну увагу дослідників. Лише у 1990-х рр. в Україні зусиллями, головним чином, низки громадських організацій розшукано й упорядковано сотні могил наших співвітчизників та іноземних вояків 1914–1918 рр. Як певний поступ у цьому напрямку, слід відзначити появу перших досліджень, в яких проаналізовано проблеми формування і збереження історичної пам'яті українців про Першу світову війну⁸¹. Важливу роль у створенні повноцінного монументального літопису України 1914–1918 рр. відіграють регіональні історичні дослідження, зокрема, підготовка зводу пам'яток історії та культури України⁸².

Серед регіонів України найкраще вивчено воєнні сторінки історії Галичини, Буковини та Волині. Тут, насамперед, слід згадати дисертації О. Мазура, В. Заполовського, Б. Бернадського, монографії С. Попика та російської дослідниці А. Бахтуріної, статті В. Любченка. Ці дослідники, насамперед, звертали увагу на політику австрійської й російської адміністрацій, щоправда, так і не провівши компаративістського аналізу. Так, А. Бахтуріна виокремила два основних завдання місцевої російської влади в регіоні – утілення імперських державних інтересів і запобігання міжнародним конфліктам, зазначивши, що «вирішити ці завдання фактично не вдалося»⁸³.

Більш відверто про характер російського адміністрування в Галичині говорить О. Мазур: «Політика російських властей на окупованих українських землях у 1914–1915 рр. полягала у забороні й знищенні всього українського, перетворенні краю на одну із внутрішніх губерній «єдиной и неделимой» імперії. Діяльність російських чиновників різних рангів і політичних мастей, релігійних фанатиків, очолюваних архієпископом Євлогієм, спричинила погром українського національного життя й пограбування Галичини. В такий спосіб царизм вирішив покінчити з ненависним для нього «українським питанням»⁸⁴.

---

⁸¹ Соляр І. Я. Перша світова війна в національній пам'яті галичан (1923-1939). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 26. С. 211-218.

⁸² Денисенко Г. Г. Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини. Київ, 2011; Грінченко В. Увічнення пам'яті полеглих у Першій світовій війні в російській церковній архітектурі. *Наукові записки. Серія : Історичні науки*. 2014. Вип. 19. С. 102-107.

⁸³ Бахтуріна А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Москва, 2000. С. 81.

⁸⁴ Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914-1918): Автореф. дис... канд. іст. наук. С. 11.

Натомість, А. Бахтуріна виступає проти однозначно негативної оцінки дій російської влади в Галичині та Буковині. Доволі глибоко розглянувши зв'язок внутрішньоімперської ситуації з планами щодо Галичини напередодні війни, а також заходи з русифікації краю в 1914–1918 рр. (примусове впровадження російської мови в освітню, адміністративну, судову та інші сфери), авторка водночас наголошує на спробах адміністрації проводити ліберальну політику у судочинстві та міжконфесійних відносинах, намаганнях надавати допомогу потерпілим від війни місцевим жителям. Більш однастайними є дослідники в негативній оцінці діяльності представників місцевих органів влади, культурний рівень і методи діяльності яких були надто далекими від ідеалу⁸⁵.

Доволі неоднозначно характеризується роль генерал-губернатора І. Бобринського у визначенні загального напрямку політики в Галичині, зокрема, його стосунки з представниками російської православної церкви. Намагаючись, насамперед, запобігти загостренню міжконфесійних, а отже й міжнаціональних стосунків, він прагнув до тимчасового утримання статус-кво у цій сфері, виступав проти активного насаджування православ'я у краї. У зв'язку з цим часто виникали непорозуміння з ієрархією, найбільше – з єпископом Євлогієм. О. Мазур акцентує насильницький характер процесу переведення греко-католиків на православ'я⁸⁶. Натомість, А. Бахтуріна намагається виправдати діяльність російського церковника, переклавши всю провину за примусовість навернення у православ'я на місцеві органи влади та «російських націоналістів»⁸⁷. Утілюючи у життя програму одного з їх лідерів графа В. Бобринського, єпископ Євлогій часто видавав православним ієреям дозволи на ті парафії, де ще служив греко-католицький священик, а населення не підтримувало змін. У результаті це викликало навіть опір органів російської адміністрації, які почали перевіряти відповідні дозволи. Таким чином, розгляд процесу переходу на православ'я в Галичині дає змогу виявити основні його тенденції та можливі наслідки. Водночас, слухним вважаємо зауваження А. Бахтуріної про те, що релігійна проблема у краї перетворилася на політичну, яка зачепила

---

⁸⁵ Орлик С. В. Організація фінансового управління російською окупаційною владою на теренах Галичини і Буковини в період Першої світової війни. *Карпатський край*. 2017. № 1 (9). С. 5-21.

⁸⁶ Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918): Автореф. дис... канд. іст. наук. 15 с.

⁸⁷ Бахтуріна А. Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. С. 162-177.

як внутрішньо-, так і зовнішньополітичні інтереси Російської імперії⁸⁸.

Політику австрійського уряду та місцевих органів влади в Галичині й на Буковині ґрунтовно проаналізував С. Попик. Він, зокрема, зазначив, що недовіра до українців у перші місяці війни була надзвичайно сильною, у результаті чого розпочався «превентивний арешт політично підозрілих москвофілів». Однак ця акція майже відразу переросла в масовий терор проти українців загалом, тисячі людей було вбито та інтерновано в концентраційних таборах. Автор підсумовує: «Абсолютно обґрунтовані превентивні заходи перетворилися з вини як центрального уряду, так і крайової адміністрації Галичини й Буковини [...] у відвертий геноцид проти українського населення», а «методи боротьби з москвофільством, як і сама урядова політика у цьому напрямку, заслуговують якнайсерйознішої критики та всебічного засудження»⁸⁹. Торкаючись цієї проблеми, В. Заповольський підтверджує факт терору зі сторони австрійської адміністрації проти місцевих жителів і наголошує також на тому, що «джерела зафіксували також чималу кількість випадків нещадних розправ над особами, які підтримували росіян, не з боку влади, а саме з боку населення»⁹⁰.

Зазначені процеси актуалізують перед дослідниками проблему колабораціонізму у Першій світовій війні, яка на сьогодні фактично не розроблена. Недостатньо вивчено й роль москвофілів у встановленні російської влади в Галичині та їх доволі неоднозначні стосунки з новою місцевою адміністрацією. Більш глибокого опрацювання вимагає політика австрійської адміністрації на Волині, яку частково розглянули Б. Бернадський⁹¹ та О. Дем'янюк⁹². Заслугою авторів було намагання показати перебіг політичних, міжнародних, економічних і соціальних процесів на волинських землях під час Першої світової війни в більш широкому контексті.

Впродовж останніх років серед усіх регіонів України вже традиційно найбільше досліджень, у тому числі 7 дисертаційних праць, присвячено Галичині. Політику російської окупаційної адміністрації у східній її частині в 1914–1917 рр. дослідила

---

⁸⁸ *Ibidem*. С. 180.

⁸⁹ Попик С. Українці в Австрії 1914-1918: Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни. С. 98.

⁹⁰ Заповольський В. М. Буковина у роки Першої світової війни (воєнні дії та їх вплив на населення). С. 8-9.

⁹¹ Бернадський Б. В. Волинь у роки Першої світової війни.

⁹² Дем'янюк О. Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках. Луцьк : Твердиня, 2011.

І. Кучера⁹³. Слідом за своїми попередниками, на основі широкої джерельної бази, авторка аналізує три періоди російської окупації західноукраїнських земель, однак не вносить якихось принципових уточнень до висновків попередників. Наголошується на репресивному характері російського політичного режиму, розкриваються його антиукраїнські заходи, спроби нав'язати галичанам православне віросповідання. І. Кучера доводить, що в умовах воєнного часу російська окупаційна влада намагалася стабілізувати ситуацію у сільському господарстві, промисловості, транспортній, продовольчій, фінансовій та інших сферах. Проте внаслідок поразок 1915 р. регіон зазнав численних реквізицій матеріальних цінностей, руйнувань важливих промислових об'єктів, масовим явищем стало біженство й виселенство.

Особливістю студій І. Береста стало висвітлення історії Східної Галичини та Західної Волині крізь призму людських втрат у час війни, намагання з'ясувати умови виживання населення в ті роки. Також уже традиційно розглядалися різні аспекти репресивної політики російської та австро-угорської влад щодо місцевого населення, біженська проблема, ступінь руйнації економіки. Оцінюючи втрати регіону, І. Берест наголошує на тому, що «десятьма тисяч жінок Галичини й Волині випала доля вдов та одиначок. Це призвело до появи великої кількості сімей неприродної структури, в яких діти у своєму вихованні були позбавлені батьківського догляду та ласки, і в яких порушеною виявилася передача етнічної традиції»⁹⁴.

В свою чергу, І. Баран, намагаючись виокремити наукову новизну своєї праці, акцентує увагу на аналізі бойових дій між військами Центральних держав і Російської імперії на території Галичини в 1914–1915 рр.⁹⁵ Однак, поза тим, завдання його дисертаційного дослідження повторюють попередників – визначити матеріальні та людські втрати, діяльність російських властей, причини й масштаби біженства та депортаційних акцій тощо. Певне здивування (особливо ж з огляду на те, що автор принаймні зазначає

---

⁹³ Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Чернівці, 2005.

⁹⁴ Берест І. Р. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2009; *Idem*. Виселенці та біженці з Галичини та Волині в роки Першої світової війни. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»: «Держава та армія»*. 2006. № 571. С. 201–207.

⁹⁵ Баран І. В. Воєнні дії та руйнування на території Східної Галичини (серпень 1914 – червень 1915 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2010; *Idem*. Вплив бойових дій на становище міст і сіл Східної Галичини на початку Першої світової війни. *Вісник національного університету «Львівська політехніка»: «Держава та армія»*. 2009. № 652. С. 46–55.

праці своїх попередників), викликає його висновок про те, що «недостатньо розробленими залишилися такі важливі питання, як людські та матеріальні втрати серед мирного населення краю, політика щодо нього австрійської та російської влади, руйнації у промисловій сфері та занепад сільського господарства, проблеми біженців під час відступу російських військ»⁹⁶. І. Баран акцентує увагу лише на політиці Російської імперії щодо Східної Галичини й повністю оминає, принаймні в авторефераті дисертації, аналогічну політику австрійської влади, тим самим звужуючи й без того надто обмежену тему свого дослідження. Це призводить до повного замовчування проблем українських біженців на власне австрійських територіях (сумнозвісний Талергоф та інші табори), хоч цьому й присвячено на сьогодні вже чималу літературу. У результаті не вдалося виявити подібні й відмінні риси в політиці обох імперій, ступінь завдання шкоди економіці краю, що мало стати ключовою проблемою дисертації. Однак найбільш проблемним моментом, на нашу думку, стало звуження автором хронологічних рамок дослідження, адже активні бойові дії велися й після 1915 р. (чого варті лише так звані «брусиловський прорив»), а суттєві зміни в політиці російської влади на окупованих територіях, власне, і вимагають оцінок з сучасних позицій як безпосередньо військової, так і політичної та соціальної історій.

На відміну від попередніх авторів, І. Лозинська навіть не намагалася якимось чином виокремити в темі дисертаційного дослідження певну «свою» проблемну нішу⁹⁷. Аналізуючи діяльність російських генерал-губернаторств у Галичині в період Першої світової війни, вона фактично повторила висновки, уже зроблені раніше у працях І. Кучери, О. Мазура, І. Береста, що зумовлено спільністю джерельної та історіографічної баз цих досліджень.

Поряд із згаданими вище українськими територіями, охопленими війною, увагу дослідників дедалі частіше привертають воєнні будні інших українських регіонів. На сьогодні, фактично, кожний український регіон має більшу чи меншу історію того часу. Наприклад, політичні, соціальні та економічні процеси на Вінниччині в роки Великої війни розкрили О. Мельничук та

---

⁹⁶ *Idem.* Воєнні дії та руйнування на території Східної Галичини (серпень 1914 – червень 1915 рр.). С. 6.

⁹⁷ Лозинська І. Г. Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2010; Сухий О. М., Лозинська І. Г. Становище українського населення в Галичині на початку Першої світової війни та репресії австрійської влади. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2010. Вип. 28. С. 135-139.

І. Романюк⁹⁸. Життя мешканців Черкаського регіону дослідив Т. Клименко⁹⁹ і автори колективної монографії *Черкащина: історія краю та його людності*¹⁰⁰. Особливості становища Чернігівщини протягом 1914–1918 рр. з'ясували О. Коваленко та О. Рахно¹⁰¹. У праці В. Купченко та Ж. Серги йдеться про життя Київщини у роки Першої світової війни¹⁰². У працях цих та інших авторів, здійснених на підставі вивчення місцевих архівів, здебільшого йдеться про гостроту соціальних суперечностей та стагнацію економічних процесів у досліджуваних регіонах – оскільки господарка регіонів першочергово забезпечувала потреби фронту, то дедалі гостріше відчувався дефіцит товарів широкого споживання.

Підсумовуючи дослідження регіональних образів війни відзначимо, що саме при їх вивченні доречним і навіть необхідним видається застосування методів соціальної історії. Так, цікаво було б реконструювати основні риси щоденного побуту пересічного сучасника Першої світової війни – міщанина, селянина, урядовця – їх буденні турботи, звичаї, світ переживань і уявлень. Досвід різних українських регіонів у відбудові зруйнованих війною господарств шляхом швидкого відновлення довоєнної мережі комунікацій та створення самодопомогових товариств перспективним розглядати кризь призму зародження основ громадянського суспільства і його ролі на українських землях перших десятиліть ХХ ст.

Значною віхою в розвитку української історіографії Першої світової стала низка публікацій співробітників Інституту історії Академії наук України. Проведена у 2004 р. з нагоди 90-річчя початку війни всеукраїнська наукова конференція «Велика війна і Україна» підбила підсумки здійсненої роботи та надала принципово нового імпульсу в дослідженні українського соціуму того часу. Слід відзначити монографію О. Реєнта та О. Сердюка з наголосом на вивченні соціально-економічного життя України зазначеного часового відтинку¹⁰³. Автори слушно наголосили на ролі високорозвиненої промисловості, сільського господарства, транспорту сторін у визначенні характеру й ходу війни. Водночас,

---

⁹⁸ Народи світу і Велика війна 1914–1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3–4 квітня 2015 р. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015.

⁹⁹ Клименко Т. А. Черкащина в роки Першої світової війни. *Архіви України*. 2014. № 4-5. С. 5-23.

¹⁰⁰ Черкащина: історія краю та його людності / За ред. В. В. Масценка, В. Т. Поліщука. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2017. С. 333-362.

¹⁰¹ Коваленко О., Рахно О. Чернігівщина в роки Першої світової війни. *Сіверянський літопис*. 2018. № 6. С. 141-157.

¹⁰² Купченко В. П., Серга Ж. І. Київ у Першій світовій війні (за документами Державного архіву міста Києва). *Архіви України*. 2014. № 4-5. С. 24-34.

¹⁰³ Реєнт О. П., Сердюк О. В. Перша світова війна і Україна. Київ, 2004.

затяжний її характер поволі спрямовував економічний розвиток у суто мілітарне русло, посиливши втручання держави в господарське життя. Правлячі кола Російської імперії виявилися нездатними підтримати бодай мінімальну рівновагу в економіці. Армія стала головним споживачем як промислової, так і сільськогосподарської продукції, а тил було кинуте напризволяще. Виникли вкрай небезпечні диспропорції, які негативно впливали на зростання цін і прибутків, посилювали спекуляцію й дорожнечу, розривали економічні зв'язки міста з селом, промисловості з сільським господарством. У книзі подано чималий масив статистичних даних, згрупованих у таблиці, головним чином щодо українських губерній Російської імперії. Вони можуть стати хорошою основою для подальших компаративістських досліджень воєнних економік, необхідність чого сьогодні дедалі більш очевидна з огляду на часто протилежні висновки, що їх роблять представники різних історіографічних шкіл. У цьому контексті корисними будуть також інформативно насичені дисертаційні дослідження Т. Тканко (присвячене діяльності військово-промислових комітетів¹⁰⁴) та Л. Синявської (сфокусоване на дослідженні важкої промисловості Сходу і Півдня України в роки війни¹⁰⁵).

Протягом останніх років уперше в сучасній історіографії дослідники почали звертати увагу на вплив воєнних подій початку ХХ ст. на становище української діаспори на інших континентах. Так, О. Сухобокова проаналізувала вплив Першої світової війни на політичні процеси в українській громаді США, зокрема, її консолідацію та інституалізацію. Значну увагу дослідниця приділила взаємодії представників діаспори з владою США з інформаційної, політичної та дипломатичної підтримки українського народу у 1914–1919 рр.¹⁰⁶ Подібне дослідження стосовно діаспори в Австралії здійснила О. Савченко¹⁰⁷.

Нагромаджений масив праць уможливив появу історіографічних узагальнень проблеми «Перша світова війна й Україна». Одними з

---

¹⁰⁴ Тканко Т. В. Діяльність військово-промислових комітетів українських губерній Російської імперії в роки Першої світової війни: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Черкаси, 2009.

¹⁰⁵ Синявська Л. І. Важка промисловість Сходу і Півдня України під час Першої світової війни. Ніжин : ПП Лисенко М. М. Київ : Видавництво Інституту історії України НАН України, 2014.

¹⁰⁶ Сухобокова О. Перша світова війна як чинник консолідації української діаспори США. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія.* 2014. № 4. С. 51–54.

¹⁰⁷ Савченко О. І. Перша світова війна у висвітленні газет російських емігрантів в Австралії. *Проблеми політичної історії України.* 2015. Вип. 10. С. 85–92.

перших стали статті М. Зеркаля¹⁰⁸, Л. Гуцало¹⁰⁹, О. Реєнта та Б. Янишина¹¹⁰. Згадані дослідники з різною повнотою охоплення проблеми підсумували доробок своїх попередників та, що важливо, спробували окреслити найбільш перспективні напрямки дослідження цієї складної теми. Поряд із спробами цілісного історіографічного узагальнення, з'явилися також численні історіографічні огляди найбільш значних подій Першої світової війни – битв, військових операцій, договорів тощо. В цих працях також підсумовується стан наукового знання та визначаються перспективні напрямки дослідницького пошуку.

Проблема історіографічного узагальнення досліджень з проблематики Першої світової війни була досліджена і на дисертаційному рівні Б. Кривошиною та В. Великочием¹¹¹. Задекларована Б. Кривошиною тема дослідження ширша, ніж викладений у праці матеріал. Так, автор оминув цілі напрями, такі, як економічний, соціальний (біженство, діяльність громадських організацій, церкви), регіональний, «культури війни», звівши все до аналізу праць про бойові дії на українських землях, позицію щодо війни різних політичних сил, а також українське питання в політиці воюючих держав. Зауважимо, що порушені автором проблеми характерні більше для української історіографії міжвоєнного періоду та 1990-х рр., і віднайти в них нові, евристично перспективні сюжети доволі важко. Сьогодні українські історики значно більше цікавляться соціальними аспектами, що відповідає тенденціям розвитку європейської історіографії другої половини ХХ ст., адже війна – це не лише бойові дії, але й життя соціуму в режимі екстремального часу, глибокі соціальні, економічні, психологічні, ментальні зрушення.

У праці В. Великочия ґрунтовно проаналізовано основний масив української історіографії суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр., визначено проблематику з високим рівнем опрацювання. Можемо погодитися з автором, що «продуктивним є науковий дискурс навколо проблеми впливу війни на розгортання українського національного руху та з'ясування його ролі як

---

¹⁰⁸ Зеркаль М. М. Перша світова війна і Україна: історіографія проблеми. *Історичний архів*. 2015. Вип. 14. С. 158-166.

¹⁰⁹ Гуцало Л. В. Перша світова війна і Україна у сучасній українській історіографії. *Інтермарум: історія, політика, культура*. 2017. № 4. С. 119-131.

¹¹⁰ Реєнт О., Янишин Б. Велика війна 1914-1918 рр. у сучасній українській історіографії. *Український історичний журнал*. 2014. № 3. С. 4-21.

¹¹¹ Кривошина Б. М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2004; Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914-1919 рр.: умови становлення, етапи розвитку, особливості: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2010.

самостійного суб'єкта історії. Подальше вивчення цієї теми потребує адекватного врахування комплексу факторів, які визначали політику панівних державних еліт та життєдіяльність людної Галичини. Відмова від показу іноземних режимів як винятково «деструктивних» має супроводжуватися демонстрацією заходів імперських чинників із налагодження функціонування різних сфер суспільного розвитку краю»¹¹².

Відзначення століття початку та закінчення бойових дій значно активізувало національні історіографії країн-учасниць тієї війни, що мало також наслідком проведення багатьох наукових конференцій. У рамках цих заходів історики знову порушували «старі» питання про ініціаторів світового конфлікту, нерідко намагаючись покласти відповідальність за його наслідки на якусь одну сторону. Усе це актуалізувало необхідність створення українського наукового синтезу проблеми «Велика війна та Україна». Першою спробою цього стала двотомна колективна монографія, підготовлена співробітниками Інституту історії України Національної академії наук України та провідними українськими фахівцями із зазначеної проблеми, де, власне, робиться наголос на дослідженні складних процесів у житті воєнного українського соціуму¹¹³.

Перша книга складається з кількох десятків ґрунтовних розвідок, об'єднаних у сім розділів. Тут, зокрема, розглянуто соціальне становище та повсякденне життя українського суспільства в роки війни (соціально-економічні процеси, добробут, біженство, повсякдення, настрої, становище жінок та дітей), функціонування громадських організацій і релігійне життя в українських губерніях Росії та на західноукраїнських землях. Не минули автори й більш традиційних тем: бойові дії (кампанії Чорноморського флоту, легіону УСС, діяльність розвідок, військової цензури, російської окупаційної адміністрації в Галичині та на Буковині), міжнародні відносини (вплив війни на народи Центрально-Східної Європи, українське питання в політиці європейських урядів, українсько-турецькі взаємини, москвофільський фактор), політичні питання (націєтворчі процеси, легітимістський рух, СВУ, західноукраїнська інтелігенція в роки війни, діяльність депутатів російської Державної думи, аналіз регіональної преси). Завершується колективна праця аналізом гетьманату П.Скоропадського та створенням Західноукраїнської Народної Республіки, тим самим долаючи

---

¹¹² *Idem*. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. Івано-Франківськ, 2009. С. 35.

¹¹³ Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: У 2 кн., кн.1: Історичні нариси. Київ: Кліо, 2014.

традиційне для української історіографії хронологічне роздвоєння при розгляді подій Першої світової війни на українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій.

Друга книга містить різноплановий документальний матеріал, що походить з багатьох українських архівних колекцій. Весь масив документів поділено на три частини. Перша містить 346 малознані дослідникам офіційні документи, котрі проливають світло на міжнародні відносини напередодні розгортання світового воєнного конфлікту, бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни, діяльність спецслужб, функціонування російської окупаційної адміністрації у Галичині та Буковині, загострення «українського питання» напередодні та в роки війни, соціально-економічні аспекти війни, воєнне повсякдення та духовне життя. В другій частині опубліковано документи, що показують війну очима пересічної людини. Упорядники опублікували щоденники та мемуари рядових споглядачів війни, а також розлогий епістолярій. Зрештою, третя частина документального тому містить візуальні джерела, здебільшого – фронтові фотографії¹¹⁴.

Важливо, що до процесу збагачення джерельної бази дослідження Першої світової війни, поряд із співробітниками НАН України, долучилися також представники регіональних наукових осередків. Для прикладу, згадаємо книгу Буковина в роки Першої світової війни 1914-1918 рр. Документи¹¹⁵. В ній упорядник В. Ботушанський опублікував 454 документи, з них 118 незнаних для українських дослідників, з Австрійського державного архіву у Відні. Підібраний документальний матеріал дозволяє доволі повно реконструювати перебіг подій Великої війни на Буковині.

Таким чином, сучасна українська історіографія на сьогодні налічує кілька сотень праць, присвячених різноманітним аспектам проблеми «Перша світова війна й Україна», написаних часто з різних методологічних позицій, у формі монографій, дисертацій, статей чи повідомлень, із більшою чи меншою науковою вартістю та новизною. Як показав наш аналіз, для багатьох із них характерні вузькість (подекуди фрагментарність) у виборі предмета дослідження, а отже, відсутнє охоплення всієї складності проблематики Першої світової війни. Відповідно, першочергово потребують подальших студіювань розвиток міжнаціональних відносин на українських територіях, особливо на рівні ментальності

---

¹¹⁴ Велика війна 1914-1918 рр. і Україна. У 2-х кн., кн. 2: Мовою документів і свідчень. Київ: Кліо, 2015.

¹¹⁵ Буковина в роки Першої світової війни 1914-1918 рр. Документи / Упорядник В.М. Ботушанський, Чернівці: Технодрук, 2014.

«простих» обивателів, питання військово-історичної антропології, широкий спектр різних аспектів духовного життя, що виникли або зазнали змін унаслідок усеосяжного впливу війни на різноманітні сфери життя українського суспільства, у тому числі освіту, виховання, сімейні відносини, пресу і книгодрукування, релігію, форми колективного й індивідуального побуту, очікування, цінності, що відносяться до одного з найбільш перспективних напрямів європейської історіографії Першої світової війни – «культури війни». Ґрунтовнішого осмислення потребує також низка проблем із життя воєнного соціуму – історія повсякденності, гендерний і віковий аспекти тощо. При цьому як згадані, так і багато інших проблем доцільно розглядати в широкому компаративному ключі – із залученням не лише матеріалів з різних українських регіонів, але й інших охоплених війною європейських країн.

Збройна агресія російської федерації проти України актуалізувала й виразно продемонструвала сучасникам усі ті проблеми, з якими зіткнулися люди й у роки Першої світової війни – біженство, переміщені особи, життя на передовій, спектр емоційно-психологічних аспектів впливу воєнних дій на соціум та ін. Особливо гостро й боляче перед нашими очима постає усвідомлення проблеми дитини, й дитинства загалом, в умовах війни, примусових депортацій, полону. Як і щодо Першої світової війни, сьогодні також точаться дискусії щодо визначення ролі громадських організацій/волонтерства та держави у загальних обсягах допомоги населенню (біженцям, армії, прифронтовим районам). А зазначені нами вище висновки дослідників щодо економічного становища українських земель у роки Великої війни 1914–1918 років можна майже стовідсотково екстраполювати на сучасну ситуацію. Водночас, слід наголосити й на принципових відмінностях – сьогодні Україна постає суб'єктом міжнародних відносин з потужною підтримкою союзників, а українське суспільство згуртованим і рішучим у своїй боротьбі за незалежність.